

724
454948

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь

Установа адукацыі

«Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт
імя Максіма Танка»

І. А. Бурак, С. С. Мароз, П. А. Міхайлаў,
М. С. Ржавуцкая, Н. У. Чайка

СІНТАКСІС

сучаснай беларускай літаратурнай мовы:

Практыкум

Данушчана Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь
у якасці вучэбнага дапаможніка для студэнтаў
філалагічных спецыяльнасцей устаноў, якія
забяспечваюць атрыманне вышэйшай адукацыі

Мінск 2005

Нацыянальная
бібліятэка
Беларусі

УДК [81'367:811.161.3](075.8)

ББК 81.2(4Бел)–2

Б912

Друкуецца па рашэнні рэдакцыйна-выдавецкага савета БДПУ

Навуковы рэдактар кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры беларускага мовазнаўства БДПУ І. Л. Бурак

Рэцэнзенты:

доктар філалагічных навук, галоўны навуковы супрацоўнік Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН Беларусі В. П. Русак;
кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры філалогіі і журналістыкі Інстытута сучасных ведаў Т. П. Бандарэнка;
кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры сучаснай беларускай мовы БДУ Т. Р. Рамза

Бурак, І. Л. [і інш.]

Б912 Сінтаксіс сучаснай беларускай літаратурнай мовы : практыкум : вучэб. дапам. / І. Л. Бурак, С. С. Мароз, П. А. Міхайлаў, М. С. Ржавуцкая, Н. У. Чайка; навук. рэд. І. Л. Бурак. – Мн.: БДПУ, 2005. – 187 с.
ISBN 985-501-025-6.

У дапаможніку змешчаны матэрыял для практычных заняткаў, а таксама для правядзення самастойнай кантралюемай працы студэнтаў па раздзеле «Сінтаксіс і пунктуацыя сучаснай беларускай літаратурнай мовы» на філалагічных факультэтах вышэйшых навучальных устаноў Беларусі. Складзены ў адпаведнасці з існуючай вучэбнай праграмай.

Адрасуецца студэнтам філалагічных факультэтаў універсітэтаў, можа быць выкарыстаны настаўнікамі і навучэнцамі гімназій, ліцэяў і агульнаадукацыйных школ.

УДК [81'367:811.161.3](075.8)

ББК 81.2(4Бел)–2

© Бурак, І. Л. [і інш.], 2005

© БДПУ, 2005

ISBN 985-501-025-6

ПРАДМОВА

У дапаможніку змешчаны фактычны матэрыял, прызначаны для практычных заняткаў па раздзеле «Сінтаксіс і пунктуацыя сучаснай беларускай літаратурнай мовы», якія праводзяцца са студэнтамі філалагічных спецыяльнасцей навучальных устаноў Рэспублікі Беларусь. Да кожнай асобнай тэмы прапануюцца разнастайныя заданні і практыкаванні, якія дапамогуць студэнтам больш глыбока асэнсаваць тэарэтычны матэрыял, удасканаліць умненні і навыкі прымянення чабытых тэарэтычных ведаў на канкрэтным ілюстрацыйным матэрыяле, развіць здольнасці самастойнага аналізу моўных з'яў, дасканала авалодаць нормамі літаратурнай мовы, павысіць пунктуацыйную пісьменнасць. У залежнасці ад мэты і задач заняткаў, а таксама ўзроўню тэарэтычнай падрыхтоўкі студэнтаў выкладчык можа ўнесці пэўныя карэктывы ў прапанаваныя заданні да практыкаванняў, каб максімальна актывізаваць увагу студэнтаў і тым самым садзейнічаць свядомай і тэмаваму засваенню імя тэарэтычнага матэрыялу. Усе заданні і практыкаванні падрыхтаваны ў адпаведнасці з патрабаваннямі дзеючай тыпавай вучэбнай праграмы «Сучасная беларуская літаратурная мова».

У кожнай тэме пасля практыкаванняў падаецца кантрольная праца, якая змяшчае два ідэнтычныя па змесце і ступені складанасці варыянты і можа прапаноўвацца студэнтам для выканання як у час заняткаў, так і пры самападрыхтоўцы.

Ілюстрацыйны матэрыял па разнастайных тэарэтычных пытаннях сінтаксісу сучаснай беларускай мовы падабраны з лепшых твораў беларускай мастацкай, навуковай і публіцыстычнай літаратуры. Прымаючы пад увагу існуючую моўную сітуацыю ў Рэспубліцы Беларусь, а таксама высокую навукова-метадычную вартасць такіх практыкаванняў, у дапаможнік уключаны заданні на пераклад асобных словазлучэнняў, сказаў і звязных тэкстаў з рускай мовы на беларускую, што дазволіць студэнтам глыбей і больш асэнсавана ўсвядоміць спецыфічныя асаблівасці граматычнай сістэмы абедзвюх моў.

збіраюцца ў адну нізкую і чорную хмару і тады на ўсю прастору абвальваецца шторм. Кіпіць вада ў азёрах сівыя пасмы дажджу са свістам і сіпеннем сутыкаюцца з хвалямі і камянямі вецер гайдае сосны і ядловец пырскамі і пенай акатвае берагі. Шторм бушуе праз усю ноч раніцы за ім не відно. Палову наступнага дня хмары так-сяк разгойдвае разбівае вецер іх адносіць на ўсход. Над супакоенымі хвалямі зноў крычаць чайкі адплываюць ад берага рыбацкія чайны. Вячэрняе сонейка лапчыць мокрыя сосны і вільготныя травы весела стракочуць конікі на сенажаці і скрозь ачышчаны блакіт прасторы ляціць бусел ужо не белы а ружовы ў промнях нізкага сонца.

В. Ждановіч. Бераг белых буслоў

Заданне 4

1. Цвёрдай прыцярушанай жвірам сцэжкай, што правальвалася ўжо ў прорву адломленага берага, Міця прайшоў уздоўж рэчкі (В. Адамчык). 2. Усталі хмары над зямлёю грозныя жывыя (С. Грахоўскі). 3. Раўнюткі пясчаны бераг быў утульным пляжам (М. Лынькоў). 4. Таемны пануры лес ціха шумеў уздоўж дарогі (А. Якімовіч). 5. У пячурцы палала смольная сухая лучына (П. Галавач). 6. На вуліцы чуліся маладыя вясёлыя галасы (М. Калачынскі).

Заданне 5

1. Все что окружало нас казалось необыкновенным и поздняя луна блиставшая над черными озерами и высокие облака похожи на горы розового снега и даже привычный морской шум высоких сосен (К. Паустовский). 2. Всюду вверх и вниз пели жалящие (А. Чехов). 3. Дети старики женщины все смешалось в живом потоке (С. Серафимович). 4. И куда все так скоро ушло и бесконечная тьма в небе и дождь и ночные тревоги и страхи нельзя было представить (В. Распутин). 5. Вся природа и лес и вода и песчаные холмы все горит точно багровым заревом (А. Гончаров).

АДАСОБЛЕННЫЯ ЧЛЕНЫ СКАЗА

74. Знайдзіце адасобленыя члены, растлумачце пастановку знакаў прыпынку пры іх і ўмовы адасаблення (камунікатыўныя, граматычныя, семантычныя).

1. Сыпнуўшы косы залатыя, блакіт на дне тваім заснуў, калыша ў сэрцы далі тья – загонаў плужную вясну (П. Пястрак). 2. Палае восені пажар – адны над рэчкай мрозь, адчуўшы раптам нейкі жар, льюць сіратліва слёзы (М. Калачынскі). 3. Дождж асыпаў зямлю; асмягла ад спёкі, яна глы тала свежае пітво і дыхала, багатая, з падлёгкай духмянасцю, рашчотай і цяплом (К. Кірэенка). 4. Хмары ўсё накіпалі, чорныя, нізкія, дажджавыя; над раўнінаю цягнуўся прышмак, такі непрытульны і халодны, што становілася страшна (У. Караткевіч). 5. Кавалішын Толя, старэйшы брат Марыі і Наталлі, выйшаў трохі пазней, не заўважыў мяне, стаў каля брамы (Я. Брыль). 6. Пасярод вёскі, ля Івана на гародах, былі чуваць стрэлы (І. Пташнікаў). 7. З другога боку вёскі, на поўнач, балоты крыху адступалі, дорчы пазям пясчанае поле (І. Мележ). 8. Усе вяскоўцы, акрамя староства, пісаць не ўмелі (Якуб Колас). 9. Сказаўшы ўсё, хлопец прайшоў, пакінуўшы ў душы Казімера след новых думак аб усім (К. Чорны). 10. У дзіцячым пакойчыку паставілі яшчэ адну калыску, наспех збітую дваравым сталяром і надта невыгодную побач з прыгожанькай люльчэкай паніча (М. Гарэцкі). 11. Вера кідае яму адвітальную ўсмяшку і, задаволеная, выбягае з аптэкі (М. Зарэцкі). 12. Над вяршаллем хвой угары лёгка слізгаў вышчарблены маладзічок месяца, аздабляючы змрочнае, без зор, неба (В. Быкаў).

75. Запішыце сказы, растайляючы патрэбныя знакі прыпынку. Падкрэсліце адасобленыя дапасаваныя азначэнні. Вызначце, якімі часцінамі мовы яны выражаны. Растлумачце ўмовы іх адасаблення.

1. Парахневіч павярнуў калону на бакавую дарогу абсаджаную вербамі (В. Быкаў). 2. Сотнікаў выйшаў з кустоў і па-над ніўкай аўса нікім не заўважаны падышоў да жанчыны, калі яна выбірала бульбу (В. Быкаў). 3. З паўночнага боку Далёкая Ляда межавала з разлеглым балотам зарослым лазой (І. Навуменка). 4. Невясёлы адзінокі

як мала хто ў свеце няшчасны пайшоў ён [Валодзька] дамоў, пайшоў пераз бульбоўнік, пераз агароды, толькі б нікога не сустрэкаць нікога не бачыць (І. Мележ). 5. Калі Наста ўбачыла здалёку Міронаву хагу высокую, светлую і старыя дубы, што раслі насупраць, на душы жанчыны зрабілася лёгка (І. Пташнікаў). 6. Над стрэхамі старых хатак заваленых снегам віліся дымы (Я. Брыль). 7. Я стаяў ля аднаго старажытнага партрэта зачараваны той дзіўнай незразумелай усмешкаю, якую так непераймальна рабілі часам нашы старыя мастакі (У. Караткевіч). 8. Ты ўсё, ты ўсіх, мой брат, успамінаеш: і словы маці сказаныя з ласкай, і даўні дзень, што быў дзівоснай казкай (К. Кірэнка). 9. Зямля знаёмая такая плыве пад самы небакрай скуль сонца выйшла – хоць рукамі бяры, як цёплы каравай (М. Калачынскі). 10. Знямелы здзіўлены трывожны стаю заслуханы ў цябе – квяцісты луг, куток твой кожны жалюбой расстання ў грудзі б'е (П. Пястрак). 11. Навокал на многіх дзесяцінах шумеў і хваляваўся пад асеннім дажджом парк закінуты глухі чорны ад старасці вільгаці (У. Караткевіч). 12. Маці маўклівая і паслухмяная пайшла ўслед за Васілём (І. Мележ). 13. У абедзвюх будках размешчаных ля пераезда жылі надзіва цікавыя людзі (І. Навуменка).

76. Затішыце сказы, растаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Ахарактарызуйце структуру адасобленых дапасаваных азначэнняў.

1. Иван, які ведае ўсе хады-выхады, знік у дзвях каменных падобнага на барак будынка (І. Навуменка). 2. Васіль адчуваў, што заду стаіць маці, назірае ўслед маўклівая гордая, і ад гэтага ў рукаві нагах сілы нібы пабольшала (І. Мележ). 3. Тут бачны былі свежыя сляды нашага вазка, і агароджа чыгунная вітая была павалена, разбіта на кавалкі і адцягнута ў бакі (У. Караткевіч). 4. Ён чукае вобмацкам лісце медзяное звонкае тугое, каб хутчэй падсінуць у касцёр, што застаўся ў лузе пасля бою (К. Кірэнка). 5. Уло глыбі румяныя з марозу ўбеглі ў хату і пачалі збірацца: Косцік у лес, а Шурка ў школу (Я. Брыль). 6. Вочы яго блакітныя, як у дзіцяці, назіралі ўдумліва і маўкліва (І. Пташнікаў). 7. Доўга не спалася Васілю ў гэту ноч такую звычайную і незвычайную (І. Мележ). 8. Блішчынскі і Цімошкін чакалі ў лесе раніцы запарушання снегам акалельна з трывогай і напружаным чаканнем у сэрцах (В. Быкаў). 9. Хутка ў Сівец вярнулася яго сястра прыгожая маладая растаропная – яна і была

падтрымкай брату ў той нялёгкай час (М. Гарэцкі). 10. Цівунчык паспешны і рухавы патрымаўся за казырок летняе шапкі пакланіўшыся Казімеру і пайшоў, паспеўшы кінучь некалькі слоў (К. Чорны). 11. Доўга стаялі тут сяляне з сваёй крыўдаю адзінокія закінутыя, і нідзе іх вока не знаходзіла апоры і падмогі супраць гэтай кроўнай несправядлівасці (Якуб Колас). 12. І нечакана пасля вечара на лузе адкрылася ўсё, і, убачыўшы, адчуўшы такое, збянтэжаны уражаны стаў Васіль як сам не свой (І. Мележ).

77. Растлумачце, чаму ў кожных выпадках азначэнні адасобленыя, а ў другіх – не.

1. Перада мной быў прытожы пакой з падлогай з дубовых паглі – зараз даволі папулярных, неабсяжна высокія сцены, ашалаванія чорнымі ад старасці бліскучымі дошкамі, разьбованымі па краях, вокны амаль пад столлю, маленькія, у глыбокіх строльчатых нішах (У. Караткевіч). 2. За дзвярыма ў глыбіні вестыбуля – уваходныя дзверы масіўныя, дубовыя, акутыя пацямнелымі бронзавымі левікамі, з квадратнымі галоўкамі (У. Караткевіч). 3. Мы доўга ішлі па загарэлых велізарнымі дамамі вуліцах сярод фабрычных комінаў і каля высачэннага плота (М. Гарэцкі). 4. У знаёмым акне гарэць прыветны агеньчык. Сымон Карызна парыўна спыняецца перад ім і з хвіліну стаіць, жыва ўяўляючы прытульны куточак, сапраўды ціхім, недасяжна-чыстым хараством Веры Засуліч (М. Зарэцкі). 5. Захопленая думкамі-трывогамі, узрушаная невядомасцю, Ганна ўсё стаяла на агародзе, апусціўшы рукі з закасанымі рукавамі, не выпускаючы бурака (І. Мележ). 6. Неба і зямля патанулі ў густым цёплым вячэрнім змроку і маўчалі (Якуб Колас). 7. У дамах, пакрытых чарапіцай, спяць землякоў маіх сыны; што цяпер вам, немаўляты, сніцца, якія сны? (П. Пястрак). 8. Васіль часта ўспамінае станцыю – драўляны, крыты шыферам будынак, у якім размяшчаецца пакой дзяжурнага, тэлеграф, білетная каса (І. Навуменка). 9. Добры ціхі бацька таксама, здаецца, супакойваў яе сваёй стомленай, як бы непадуладнай ніякаму смутку постаццю (І. Мележ). 10. Прыгожых сноў, лятункаў залатых і парыванняў шчырых і нясмелых мне не вярнуць назад – жніво маё даспела (К. Кірэнка). 11. Цімошкін успамінае сціпрых цудоўных сваіх землякоў, з якімі праваяваў ён два доўгія партызанскія гады (В. Быкаў). 12. Цёмная мокрая ноч паволі ахутвала зямлю, суседнія вёскі і ўвесь белы свет (Я. Брыль).

78. Перабудуйце сказы так, каб неадасобленыя выдзеленыя азначэнні сталі адасобленымі. Запішыце перабудаваныя сказы. Распачаце ўмовы адасаблення азначэнняў.

1. У лесе было ціха, толькі ўгары стаяў **глухі і маркотны** шум старых хвой і асін (Якуб Колас). 2. З неба імжыць **дакучлівы, халодны** дождж (Я. Брыль). 3. На небе спакваля праяснела, хмары спаўзлі з небасхілу, пакінуўшы за сабой рэдкую бялявую смугу, якая абвалакла **нізкае сцродзеінае** сонца (В. Быкаў). 4. **Абуджаныя словамі песні** сум, крыўда зноў ажылі, падступіліся горкай хваляй (І. Мележ). 5. Уявіце сабе **высокага, вельмі добра складзенага, апранутага на апошняй модзе** маладога чалавека – так выглядаў Андрэй Свеціловіч (У. Караткевіч). 6. Скончыўся святочны дзень, заціхла вясялая і гаманкая ўдзень пасялковая вуліца, і ўсё было пад уладай **цёплай і ласкавай** жнівеньскай ночы (М. Гарэцкі). 7. Дзіва дзіўнае, як маглі пасябраваць (ды і моцна пасябраваць!) гэтыя дзве жанчыны, такія розныя, далёкія адна ад аднае: **глуха замкнёная, гордая ў сваім няшчасці** Марына Паўлаўна, якую балюча ўражвала нават найменшая праява чужой спагады, і **адкрытая, простая, вясялая** Таццяна (М. Зарэцкі). 8. Распаранае за дзень сонца паўзло на захад – і спакваля апускаўся на зямлю **празрысты і звонкі** ліпеньскі вечар (І. Пташнікаў). 9. Канчалася ноч – і **затуманены, заклапочаны і клапатлівы** дзень паступова агортаў сыры і халодны горад (К. Чорны). 10. І маўчалі коннікі, а гукі палявання даляталі аднекуль з другога боку, і перад усімі скакаў **асветлены месяцам, туман** і **вялізны** кароль Стах (У. Караткевіч).

79. Перабудуйце сказы так, каб адасобленыя выдзеленыя азначэнні сталі неадасобленымі. Запішыце перабудаваныя сказы. Вызначце, якімі часцінамі мовы выражаны азначэнні.

1. У акопчыках, **выграбных на скорую руку**, зраецца вада, і пры кожным руху кроплі яе ляцяць у розныя бакі (І. Брыль). 2. Царква поўна народу. Плашчаніца, **абстаўленая маладымі елачкамі і залітая бляскам свечак**, стаіць пасярод царквы (Якуб Колас). 3. Трэба было правесці манеўры, **не прадугледжаныя ні камандзірам палка, ні статутам**, і яшчэ да пачатку бою пераправіць роту на той бераг (В. Быкаў). 4. Недалёка за паваротам завіднеўся папоўскі дом, за якім трохі ўбаку за хатамі, ускрай поля, забялела сценамі, зазелянела купаламі і паддашкамі царква, **акружаная**

частаколам і бярозамі (І. Мележ). 5. Вялізныя змрочныя залы з траскучым паркетам, змрок па кутах, пах пылу і холад, такі холад, што стыне сэрца, холад, **настоены стагоддзямі**, холад адзінага замка, **вялізнага і збяднелага**, амаль вымерлага за апошнія гады роду (У. Караткевіч). 6. У пакоі каля сцяны стаяў стол – **вялікі, доўгі, увесь закладзены кніжкамі, нотама і рознымі паперама** (М. Гарэцкі). 7. Марыя ўпершыню ад невядома якога часу зірнула проста яму ў твар, і ў яе вачах, **блакітных, асветленых раптоўным ажыўленнем**, Карызна ўбачыў радасць – **маладую, ясную, падобную на маладую вясню** (М. Зарэцкі). 8. На загоне можна было пазнаць старое поле ржышчы, сівос і пачарнелае, яно ляжала на цвёрдай зямлі, **аціхлай і спакойнай** (І. Пташнікаў). 9. Цяжка і панура прыпыніўся поезд – і на пероне Казімер убачыў людскія спатканні – **радасныя, сумныя, вяёлыя, нудныя** (К. Чорны). 10. Прыблізна на сярэдзіне тацяна заўважыў, што твар яе, **засяроджаны і няпэўны**, стаў раптам простым і вельмі мілым (У. Караткевіч).

80. Запішыце тэкст, расставіваючы патрэбныя знакі прыпынку. Падкрэсліце азначэнні (адасобленыя і неадасобленыя). Распачаце ўмовы адасаблення названых членаў сказа.

За латчынаю ляжалі пусткі роўна асветленыя ўсё тым жа самым нягэўным святлом, а за імі – дарога. Калі павярнуцца назад, то далёка ў правым баку мігцеў апошні агенчык у хаце Дубатоўка мірны і ружовы, а ў левым баку таксама далёка за кустамі віднеліся верхавіны Яноўскай пушчы разложыстыя і агромністыя.

Я стаяў і слухаў. Нейкае пачуццё неспакойнае і незразумелае падказвала мне: коннікі недзе тут. Я ж не мог паверыць у прадчуванні: павінна была быць нейкая рэальная прычына для гэтага душэўнага стану. Я не мог нічога бачыць: туман лёгкі белы ўкрываў раўніну патануўшую ў начным змроку восеньскай ночы. Я вырашыў чакаць.

Хутка з боку пушчы на кустах паказалася нейкая цёмная маса даволі вялікая і рухавая. Пасля я пачуў пошчак капіт дробны і роўны. Коннікі імчаліся бязгучна, быццам плылі ў паветры, рабіліся ўсё бліжэй і бліжэй. Яшчэ хвіліна – і я ўражаны застыў у нямым здзіўленні. У хвалях туману слабога празрыстага ўжо ясна вымалёўваліся сілуэты коннікаў, якія імчалі шалёным наметам, аж конскія грывы веялі ў паветры. Іх было дваццаць. Дваццаць першыя апрануты ў старажытную царскую велеісу скакаў наперадзе.

Цені коннікаў цмяняны пад месячным святлом беглі ад дарогі наўкос да дрыгвяной лагчыны. Веялі на ветры плашчы-велеісы, коннікі прама сядзелі ў сядле, і ніводны гук не далятаў адтуль. Дзікі верас спяваў пад іхнімі нагамі. Бязгучна скакала па версе дзікае паляванне караля Стаха, імчалі постаці шэрыя туманныя нахіленыя наперад.

У. Караткевіч. Дзікае паляванне караля Стаха

81. Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Запішыце пераклад. Параўнайце ўжыванне формай дзеяпраметнікаў у беларускай і рускай мовах. Знайдзіце ў перакладзе адасобленыя дапасаваныя азначэнні, вызначце спосаб іх выражэння, структуру і ўмовы адасаблення.

В назначенный час, чистый, красиво одетый, князь вышел в столовую, где ожидала его невестка, княжна Марья, Бурье и архитектор князя, по странной прихоти его допускаемый в семью. Князь, твердо державшийся в жизни различия состояний, вдруг на архитекторе Михайле Ивановиче, стоявшем в углу, доказывал, что все люди равны, и не раз внушал своей дочери, что Михайла Иванович ничем не хуже нас с тобой.

В столовой, громадно-высокой, как все комнаты в доме, ожидали выхода князя домашние и официанты, стоявшие за каждым стулом. Дворецкий, с салфеткой на руке, оглядывал сервировку. Князь Андрей глядел на золотую раму с изображением генеалогического дерева князей Болконских, огромную, новую для него, висевшую напротив портрета князя в короне, который должен происходить от Рюрика и быть родоначальником рода Болконских. Князь Андрей, покачивающий головой и улыбающийся, смотрел на это генеалогическое дерево. Княжна Марья с удивлением смотрела на брата и не понимала, чему он улыбается. Всё, сделанное её отцом, возбуждало в ней благоговение, не подлежащее обсуждению.

В это мгновение большие часы пробили два, тихим голоском отозвались в гостиной другие – и все увидели князя, спускавшегося в столовую к обеду.

Л. Н. Толстой. Война и мир

82. Запішыце сказы, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Падкрэсліце прыдаткі. Ахарактарызуйце спосаб іх выражэння (назоўнік або словазлучэнне з назоўнікам).

1. Які ён шустры сонечны прамень – ніяк у рукі не даецца ўзяць: таго не знае ён, што любая мая прасіла ёй каралі нанізаць (К. Кірэнка). 2. Казімер устрывожыўся, прачытаўшы нечаканую вестку ад Мані стрыечнай сястры (К. Чорны). 3. На плячах Надзеі Яноўскай быў тонкі рубок з беллага табіну; валасы былі ўзяты ў сетку і ўпрыгожаны шлягавым вянком старажытным жаночым уборам (У. Караткевіч). 4. Пятрусь Грыб адзін з багата лаў мястэчка Дварок дачуўся, што лес ягоны сякуць напавал (Я. Брыль). 5. Васіль знарок не паглядзеў на Ганну, але і не назіраючы ён адчуваў сябе ў поўнай меры шчаслівым: вось ён яшчэ «аступіў» яе задзіру (І. Мележ). 6. Праз чвэрць гадзіны наперадзе, мусіць, у лагчыныцы, зашарэла нейкае кустоўе лаза ці якіхмызнік па-над рачулкай (В. Быкаў). 7. Два браты старэйшыя Тарасавы сыны выбралі самы ўтульны куток у хаце і пачалі весці гутарку, чакаючы каляд (Якуб Колас). 8. На двары нікога не было відаць – ні дзяцей, ні ўласаўцаў, і яна падумала, што дзедзі Іра і Залодзя недзе ў хаце (І. Пташнікаў). 9. За некалькі дзён новыя зямельныя былі ў яго з некалькімі дактарамі, што працавалі тут: гэты былі маленькія з'явы вялікага руху, на шырыні якога ўжо з'явіўся ён Казімер Ірмалевіч (К. Чорны). 10. Дэмабілізаваўшыся з арміі, Васіль вярнуўся дадому: хатай, дваром валодаў Стражнік іхні далёкі родзіч (І. Навуменка).

83. Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Падкрэсліце прыдаткі, вызначце, якімі часцінамі мовы яны выражаны.

Когда Константин Демидович, выучив наконец этюд, спустился из своей чистой и весёлой комнаты в гостиную, он уже застал всё домашнее общество собранным. Приём уже начался. На широком диване, держа в руках новую французскую брошюру, расположилась хозяйка – молодая приятная дама; у окна за пальцами сидела девушка – дочь Марьи Михайловны и гувернантка – женщина лет шестидесяти; в углу, возле двери, поместился Батистов – помещик соседней деревни – и читал газету; подле него играли в шашки Петя и Ваня – родственники Батистова, курсанты кадетского корпуса; а прислонясь к печке и заложив руки за спину, стоял господин небольшого роста, седой, со смуглым лицом и чёрными глазами – некто Афанасий Семёнович Пигасов.

И. С. Тургенев. Дворянское гнездо

84. Запішыце сказы, расставілічы патрэбныя знакі прыпынку. Знайдзіце і падкрэсліце недапасаваныя адасобленыя азначэнні. Прааналізуйце спосаб іх выражэння.

1. Сцяпан збегаў дамоў і пераапануўся: у рабочых штанах старой сарочцы вялікіх чаравіках ён быў падобны на сапраўднага будаўніка (І. Навуменка). 2. Праз якую гадзіну пачалі і на гэтай раўніне трапляцца астраўкі лесу чорнага ў мхах і павуцінні толькі часам роўнага а больш за ўсё скарычанага як на малюнках да страшнай казкі (У. Караткевіч). 3. Дорогу, па якой Мікола ішоў узлескам, перасякала другая ад вёсачкі за Нёманам у лес (Я. Брыль). 4. За домам – зямля пусты без кветак і расліннасці пануры агарод (К. Чорны). 5. Ганна хвіліну стаяла так выпрастаная нерухома у выцвілым зрэбі з падаткнутым фартухом з хустачкай – чакала, калі перастане балец, памякчэе здранцвелая спіна (І. Мележ). 6. Калі ўласавец у пілотцы астаўся ў хаце адзін, Наста агледзела, што ў руцэ ў яго белыя пальчаткі тонкія з воўны (І. Пташнікаў). 7. Цімошкін ішоў па іхніх слядах ужо прысыпанных снегавай пацярухай у замёрзлых камках гразі ледзь відных у зімовых прыцемках і думаў: хоць бы не спатыкнуцца, не пакаўзнуцца, бо тады наўрад ці знайшоў бы ў сабе сілы ўстаць (В. Быкаў). 8. Шэра і аднастайна было наўкола – ані жывой душы, прыдарожныя бярозы снежныя ў мутнабялёсым месячным святле безуважна нудзіліся ў сваім сярэбраным прыбранні (М. Гарэцкі). 9. Марыя Паўлаўна хутка амаль спалохана зірнула на Веру, убачыла яе глыбокія з іскрынкай непаўторна-чыстыя вочы і страснулася ўся ў злосным абурэнні (М. Зарэцкі).

85. Запішыце сказы. Падкрэсліце ў іх адасобленыя азначэнні і вызначце ўмовы іх адасаблення (а тэсцісца да асабовых займеннікаў; знаходзяцца ў адным радзе з запасаванымі азначэннямі; падкрэслены з асаблівай сілай; выражаны інфінітывам).

1. Дом выглядаў так змрочна і холадна, што сэрца сціснула: двухпавярховы, з вялікім бельведэрам і невялікімі вежкамі па краях, стары, пануры ад восеньскай вільгаці, ён вызначаўся той адсутнасцю архітэктуры, якая была тыповай для беларускіх пабудов тых часоў (У. Караткевіч). 2. Вянок, вэлюм. Ubачыўшы іх, Чарнушка, як ніколі яшчэ, пачуў бяду. Ён здалося, убачыў гэтую бяду – у вянку, у вэлюме (І. Мележ). 3. Вочы яе, прамяністыя, ціхія, з іскрынкай, заблішчалі

раптам (У. Караткевіч). 4. Ноч была светлая, ціхая, цёплая. Яна, уся ў зорках, у месячным святле, плыла над супакоенай зямлёю, над заснуўшымі вёскамі (Якуб Колас). 5. Вазы – з ільном, з цэбрамі, з дошкамі, са збожжам – стаялі каля праезду ў чаканні невядомага (Якуб Колас). 6. Усю дарогу іх суправаджалі музыкі – у лапцях, зрэбных сарочках, з гармонікамі ў руках (І. Мележ). 7. Усіх непакоіла толькі адна думка – выстаяць у гэтай нялёгкай барацьбе супраць фашыстаў (В. Быкаў). 8. Дзяўчынка, прыгожая, з яснаю ўсмішкаю, з цёмнымі вачыма, не магла не падабацца (М. Зарэцкі).

86. Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Знайдзіце ў перакладзе адасобленыя, недапасаваныя азначэнні і ўкажыце, якімі часцінамі мовы яны выражаны.

Тёплое, ласковое, в золотых искрах, южное солнце склонилось к западу. Вечерний береговой ветер доносил до самого корабля ароматы апельсиновых деревьев, магнолий и душистых горных трав.

Пассажиры были на верхней, длинной в пять дюймов, палубу пассажирского корабля и любовались величественной картиной.

Перед ними дремали в лучах горячего солнца берега великой Атлантиды.

У самого берега возвышался знаменитый Посейдонский Маяк – одно из мировых чудес. Он имел форму конуса, вершина которого – усеённая, площадью 100 квадратных метров, казалось, упиралась в небесный свод. Маяк был сложен из громадных, в рост человека, каменных кубов красного, чёрного и белого цвета, расположенных красивым узором. Вокруг Маяка спиралью вилась широкая, в пять колесниц, дорога, по которой доставлялось всё необходимое.

Маяк стоял у гавани, окружённый садами, среди которых были разбросаны дома кубической формы из камней белого, чёрного и красного цвета.

На склонах горы, как расплавленное золото, сверкали под солнцем золотые, из прозрачных лучей, здания Посейдониса – столицы мира и Атлантиды. Ещё выше, как сторожевой дозор, высился полукруг таких же, до неба, гор со снежными вершинами.

А. Беляев. Атлантида